

До разової Спеціалізованої вченої ради ДФ 26.501.001
при Науково-дослідному інституті інформатики і права
Національної академії правових наук України

Відгук

офіційного опонента, доктора юридичних наук, доцента Заирного
Олега Анатолійовича на дисертаційну роботу Костенка Олексія
Володимировича, подану на здобуття наукового ступеня доктора
філософії за спеціальністю 081 «Право» на тему:

«ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРАНСКОРДОННОГО НАДААННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОВІРЧИХ ПОСЛУГ»

Актуальність теми дисертації обумовлена сучасним станом
законодавчого закріплення і практичної реалізації транскордонного
надання електронних довірчих послуг у різних суспільних відносинах.

Відсутність у світовій практиці єдиного підходу у стандартизації
електронних довірчих послуг, неконкретизованість на національному рівні
вимог до цих послуг у контексті транскордонної взаємодії, поряд з
існуванням різних юрисдикційних підходів до правового забезпечення
застосування електронних довірчих послуг, вказують на безумовну
актуальність дисертаційного дослідження Костенка О. В.

Про актуальність теми дисертаційного дослідження свідчить також
неоднозначний підхід до визначення компетенції та засобів діяльності
національних регулятивних органів у сфері надання електронних довірчих
послуг, визначення вимог до електронних цифрових підписів, які повинні
використовуватися суб'єктами владних повноважень при реалізації їхніх
обов'язків, а також не послідовне використання понятійного апарату
інституту електронних довірчих послуг при транскордонній цифровій

взаємодії посилюють актуальність теми проведеного дисертаційного дослідження.

Не зважаючи на значний теоретичний і практичний інтерес до правового забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг, що спостерігається в останнє десятиліття в юридичній літературі, ця проблематика в Україні до сьогоднішнього дня не одержала самостійного інституційного оформлення на рівні окремої дисертаційної роботи.

Автором у дисертації проаналізовано та удосконалено доктринальні підходи в міжнародному законодавстві щодо вирішення проблеми визнання іноземних електронних підписів. У результаті аналізу концептуальних підходів до принципів визнання іноземних електронних довірчих послуг, узагальнення законодавчого досвіду найбільш відомих міжнародних центрів розробки, впровадження транскордонного надання електронних довірчих послуг, зокрема Комісії ООН з міжнародного торговельного права, Міжнародної торгової палати і Європейської економічної комісії (UNCITRAL), Європейського Союзу, Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД та Асоціації держав Південно-Східної Азії (ASEAN), встановлено, що міжнародні нормативні акти використовують значну кількість термінів щодо транскордонності, зміст яких не конкретизовано, однак ці терміни мають суттєве значення для створення в подальшому нормативно-правових актів у сфері електронних довірчих послуг.

Все це вказує на актуальність дисертаційного дослідження, проведеного Костенко О. В. для науки інформаційного права, безумовну теоретичну і практичну цінність для удосконалення законодавства України у сфері транскордонного надання електронних довірчих послуг.

Ступень обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Чітко визначивши об'єкт і предмет наукового дослідження (с. 28 дисертації), Костенко О. В. визначив мету дисертаційного дослідження як:

«теоретичне обґрунтування та наукова розробка пропозицій щодо удосконалення правового регулювання транскордонного надання електронних довірчих послуг, що сприятиме ефективній реалізації стратегії цифрової трансформації України», (с. 27 дисертації).

Завдяки вирішенню комплексу складних теоретико-прикладних проблем, зокрема, проведенню характеристики трансформації суспільних відносин в суспільні інформаційні відносини, пов'язаних з транскордонним наданням електронних довірчих послуг; відображенням основних теоретичних проблем міжнародного та внутрішньодержавного права у сфері електронних довірчих послуг та електронних підписів; дослідженням норм міжнародного та національного законодавства України та окремих зарубіжних держав з відповідних питань; характеристиці існуючих підходів до вирішення проблеми визнання іноземних електронних довірчих послуг та електронних підписів у міжнародних нормативно-правових актах, актах регіональних міжнародних організацій, нормах національного законодавства окремих держав; аналізу існуючої правової моделі суспільних відносин у сфері електронних довірчих послуг в Україні, формулюванню авторських пропозицій з урахуванням сучасних світових тенденцій щодо її удосконалення; розробленню конкретних пропозицій з приведення у відповідність національного законодавства про електронні довірчі послуги до вимог законодавства Європейського Союзу, дисертантом була досягнута поставлена мета.

Це сталося за допомогою і завдяки вмілому використанню Коєтенко О. В. загальних та спеціальних методів наукового пізнання: діалектичного, формально-логічного, історичного, системно-структурного, соціологічного, методів аналізу і синтезу, індукції та дедукції, конкретно-статистичного та порівняльно-правового, законів і принципів діалектики, об'єктивних закономірностей реалізації механізму правового забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг.

Дисертацію Костенка О. В. було підготовлено з урахуванням «Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016 – 2020 роки», затвердженої Загальними зборами НАПрН України 03.03.2016 року.

Дослідження проведено в рамках науково-дослідних робіт Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України «Теоретико-правові основи захисту прав, свобод і безпеки людини в інформаційній сфері» (січень 2018 р. – грудень 2022 р., номер державної реєстрації 0117U007745) та «Теоретико-методологічні засади правового регулювання суспільних відносин в умовах використання технологій Інтернет-речей» (січень 2017 р. – грудень 2019 р., номер державної реєстрації 0116U007744).

Достовірність і новизна наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих в дисертації.

Усі розділи та підрозділи роботи за своїм змістом і висновками, перспективами подальшого дослідження і використання для розвитку доктрини правового забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг та науки інформаційного права, законодавства України у відповідній сфері правового регулювання, слід вважати вагомими і вдало викладеними.

Аналіз змісту дисертації О. В. Костенка дозволяє дослідити процес втілення ідей і думок автора в тексті наукової роботи, виділити найбільш переконливі аргументи, а також питання, які потребують подальших досліджень.

Так, зокрема, дослідження змісту розділу I дисертаційної роботи дозволяє з'ясувати особливості правового забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг в державах-членах Європейського Союзу, США, Латинської Америки, пострадянського Союзу, державах Південно-східної Азії та Китаю, здійснити генезу розвитку понять «електронно-цифровий підпис» та «електронні довірчі послуги» в

законодавстві зарубіжних держав, відобразити особливості визнання електронних довірчих послуг на прикладі конкретних держав, що розкривається через наступні висновки дисертанта:

удосконалено визначення понять «транскордонні електронні довірчі послуги», «транскордонні електронні послуги», що сприятиме чіткому правовому регулюванню суспільних відносин, пов'язаних із транскордонним наданням електронних довірчих послуг та електронного цифрового підпису, (с. 31 дисертаційної роботи).

В межах першого розділу також дістали подальшого розвитку окремі положення наукової новизни, зокрема:

- підходи до обґрунтування та розуміння трансформації суспільних відносин у сфері електронного підпису, які відбуваються одночасно із перетворенням законодавства не тільки в напрямі адаптації до законодавства Європейського Союзу, але й гармонізації із законодавством інших країн світу;

- систематизації міжнародного та зарубіжного досвіду у сфері електронних підписів, (с. 32 дисертаційної роботи).

Важливе теоретико-методологічне значення має сформульоване О. В. Костенко на сторінці 37 дисертаційної роботи визначення понять «сфера електронно-цифрового підпису» та «сфера електронних довірчих послуг».

Дисертант визначає сферу електронного підпису як: «Просторово-тимчасову область суспільних взаємовідносин, пов'язаних зі створенням, отриманням, використанням, застосуванням, зберіганням (захистом) та знищенням електронних підписів, а сферу електронних довірчих послуг – як сферу суспільних відносин, пов'язаних із забезпеченням створення, перевірки та підтвердження електронних довірчих послуг».

Заслуговує також на увагу, як такий, що становить значний теоретичний інтерес та практичну цінність, проведений на сторінках 44 – 62 дисертації аналіз проблематики транскордонного визнання електронних довірчих послуг та електронних цифрових підписів.

Аналіз концептуальних підходів до принципів визнання іноземних електронних підписів та електронних довірчих послуг, законодавчого досвіду найбільш відомих міжнародних центрів розробки, впровадження та регулювання правових питань у сфері застосування електронних підписів та їхніх сертифікатів: Комісії ООН з міжнародного торговельного права, Міжнародної торгової палати і Європейської економічної комісії (UNCITRAL), Європейського Союзу, Міжпарламентської Асамблеї держав – учасниць СНД та Асоціації держав Південно-Східної Азії (ASEAN) дозволив дисертанту дійти висновку про невирішеність проблем транскордонного режиму електронного підпису та електронних довірчих послуг.

За результатами аналізу нормативно-правових актів у дисертаційній роботі визначено, що «Міжнародні нормативні акти використовують значну кількість термінів щодо транскордонності, зміст яких не визначено, однак ці терміни мають суттєве значення для створення в подальшому нормативно-правових актів національного законодавства у галузі електронного підпису та довірчих послуг. Відсутність унормованих понять «транскордонність» та «транскордонні довірчі послуги» створює проблеми взаємного визнання вказаних послуг у транскордонному режимі між країнами світу. Також виокремлено ключові проблеми, що перешкоджають взаємному транскордонному визнанню електронних підписів: використання різноманітних технологій, різних технічних і правових критеріїв; відсутність можливості стандартизувати правові механізми транскордонного використання електронного підпису та електронних довірчих послуг», (с. 101 – 102 дисертації).

Відсутність консолідованого підходу до єдиного тлумачення в міжнародному правому полі ключових термінів «транскордонність», «юридичне визнання», «транскордонне визнання цифрового підпису», «транскордонні електронні довірчі послуги», а також відсутність однозначного визначення електронного підпису та електронної довірчої

послуги, які би одночасно могли відповідати вимогам національного законодавства й водночас мати юридичну силу в міжнародному, транскордонному режимі, на думку Костенка О. В., негативно впливає на розв'язання проблеми їхнього транскордонного визнання, (с. 103 дисертації).

У розділі 2 дисертаційної роботи були розроблені, удосконалені та одержали подальший розвиток доктринальні положення, що складають теоретичну основу механізму правового регулювання у сфері надання електронних довірчих послуг та електронно-цифрового підпису в Україні.

Зокрема, удосконалено

- склад та характеристики суб'єктів правовідносин, пов'язаних із наданням електронних довірчих послуг, (с. 32 дисертації).

Також, важливе теоретичне і практичне значення мають сформульовані у межах другого розділу положення, які дістануть подальшого розвитку, зокрема, щодо:

- удосконалення правових механізмів державного управління у сфері електронних підписів, (с. 32 дисертації).

У межах другого розділу, серед іншого заслуговує на увагу та є такою, що становить важливе теоретичне значення позиція дисертанта, відповідно до якої: «Позитивним досягненням національного законодавства можна вважати уведення Законом понять: «ідентифікація особи», «ідентифікаційні дані особи», «електронна ідентифікація», «засіб електронної ідентифікації»», (с. 120 дисертації).

Узагальнюючи поняття «транскордонність» та «електронна довірна послуга», Костенко О. В. обґрунтовує рекомендації щодо необхідності застосування нового визначення понять «транскордонне визнання електронного цифрового підпису», та «транскордонне визнання електронних довірчих послуг».

Для цього дисертант пропонує внести зміни до частини 1 статті 1 Розділу 1 Закону України «Про електронні довірчі послуги» і доповнити пунктом 47 такого змісту:

«Транскордонне визнання електронного підпису або електронної довірчої послуги – це унормована або взаємоузгоджена діяльність суб'єктів права різних країн та юрисдикцій у сфері електронних підписів та електронних довірчих послуг, спрямована на встановлення юридичної сили електронного підпису, яка надається у транскордонному режимі», а також частину 1 статті 1 Розділу 1 Закону України «Про електронні довірчі послуги» доповнити пунктом 48:

«Транскордонна електронна послуга – електронна послуга, яка надається за винагороду і спрямована на забезпечення електронних взаємовідносин між суб'єктами різних країн із транскордонним використанням електронних підписів»», (с. 140 – 141 дисертації).

Аналіз змісту розділу 3 дисертаційної роботи дозволяє чітко прослідкувати розвиток наукової позиції дисертанта щодо формування шляхів удосконалення законодавства України і механізму транскордонного надання електронних довірчих послуг загалом, виокремити конкретні висновки, які логічно та послідовно розкривають зміст наукової повизни дисертаційної роботи з відповідної проблематики.

Зокрема, вперше розроблено наступні концептуальні положення механізму правового забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг:

- запропоновано визначення понять «компрометація особистого ключа цифрового підпису», «державний цифровий довірчий центр», що сприятиме системному правовому використанню електронних довірчих послуг, підвищенню рівня довіри до електронних сервісів;

- пропозиції щодо внесення змін до національного законодавства з метою забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг, зокрема, запропоновано: створення

Державного цифрового довірчого центру; внесення додаткових суб'єктів до Закону України «Про електронні довірчі послуги», таких як Національне агентство України з питань державної служби та Державного цифрового довірчого центру, (с. 31 дисертації).

Поряд з цим, в межах третього розділу Костенко О. В. було удосконалено окремі положення дисертації, які складають наукову новизну проведеного дослідження, зокрема:

- сучасну правову модель суспільних відносин у сфері транскордонного надання електронних довірчих послуг;
- правові механізми запровадження загальнообов'язкової форми юридичної відповідальності підписувачів, користувачів, надавачів кваліфікованих електронних довірчих послуг, а також органів державної влади та місцевого самоврядування під час застосування електронних підписів, (с. 31 - 32 дисертації).

Дістали подальшого розвитку положення щодо:

- пропозицій щодо удосконалення національного законодавства в частині регулювання визнання іноземних електронних підписів;
- напрямів правового упорядкування проблем застосування електронно-цифрових підписів;
- напрямів розвитку державних електронних сервісів в рамках стратегії «Держава в смартфоні» та перспективи транскордонного надання електронних довірчих послуг, (с. 32 дисертаційної роботи).

Поряд з вказаними науковими положеннями, заслуговує на увагу сформульована у розділі 3 позиція автора щодо стану правового забезпечення і напрямів подальшого розвитку механізму юридичної відповідальності за правопорушення у сферах електронного цифрового підпису та електронних довірчих послуг.

На думку Костенка О.В.: «...Національне законодавство не містить положень, які б дозволили оперувати визначеннями відповідальності у сфері електронного підпису та електронних довірчих послуг. У

законодавстві відсутній склад правопорушень у цій сфері, тобто взагалі законом не встановлено сукупність об'єктивних та суб'єктивних ознак, наявність яких може характеризувати певні діяння як правопорушення, вчинене з електронним підписом та електронними довірчими послугами, відповідно, не встановлено й видів державного примусу за порушення законодавства.

Таким чином, чинний Закон потребує доповнення імперативними нормами матеріального права, які б носили заохочувальний характер, а саме: встановлювали загальнообов'язкові форми юридичної відповідальності за порушення громадянами та юридичними особами зобов'язань, встановлених Законом України «Про електронні довірчі послуги». Взаємовідносини, що виникають між суб'єктами другого рівня моделі, також потребують врегулювання в частині доповнення норм юридичної відповідальності за порушення прав та обов'язків кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг», (с. 164 дисертації).

З метою усунення окреслених прогалин правового забезпечення юридичної відповідальності за правопорушення у сфері електронних довірчих послуг, Коשתенко О. В. на сторінках 165 – 167 дисертації запропоновані конкретні зміни до Закону України «Про електронні довірчі послуги».

Наукове, та практичне значення дисертаційної роботи.

Важливість значення одержаних результатів проведеного дослідження полягає у тому, що сформульовані та методологічно обґрунтовані висновки можуть бути використані у:

науково-дослідній сфері – положення та висновки дисертації було використано в процесі розробки пропозицій щодо актуальних проблем правового регулювання та першочергових заходів у сфері забезпечення кібернетичної безпеки України, а також можуть бути використані в процесі подальшої розробки актуальних проблем інформаційного права, правових

проблем регулювання інформаційної взаємодії в інших сферах суспільної діяльності, як на місцевому так і на державному рівні (акт впровадження Науково-дослідного інституту інформатики і права Національної академії правових наук України від 20.02.2000 р.);

- в освітньому процесі – при викладанні навчальних дисциплін блоку інформаційного права, програм підвищення кваліфікації державних службовців за тематикою «Цифрова грамотність публічних службовців. Smart-технології», «Електронне декларування публічних службовців», «Електронне урядування в сучасній системі державного управління», «Доступ до публічної інформації» (акт впровадження Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів Національної академії державного управління при Президентові України» від 29.10.2019 р. № 23-11/496);

- у практичній роботі – при підготовці проєктів законодавчих актів у сфері транскордонного надання електронних довірчих послуг, формуванні та реалізації державної політики у цій сфері правового регулювання.

Повнота викладу основних результатів дисертації в опублікованих працях.

Основні положення дисертаційної роботи опубліковано у 15 статтях, 12 з них опубліковано у фахових виданнях у галузі юридичних наук, перелік яких затверджено МОН, 4 у зарубіжних наукових виданнях, які включені до міжнародних науково-метричних баз, у тому числі 1 у Scopus, а також у 13 тезах доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, круглих столах, семінарах.

Оцінка змісту дисертації.

Вдалою та обґрунтованою з наукової точки зору є архітектура рецензованої наукової праці, якою обумовлена повнота і всебічність розкриття автором предмета дослідження. Структура дисертації є логічно обґрунтованою та відповідає поставленим завданням, об'єкту та предмету дослідження.

Оцінюючи обґрунтованість наукових положень дисертації, слід наголосити на тому, що висновки, положення і пропозиції здобувача є новими, достовірними і належно обґрунтованими. Наукова новизна одержаних результатів обумовлюється тим, що дисертація є комплексним теоретико-прикладним дослідженням теоретичних та практичних проблем правового забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг.

Наукова новизна, поза сумнівами, визначається також сучасною постановкою проблеми, дослідженням нових ідей та тенденцій в аспекті теми дисертації.

В роботі дістані подальший розвиток раніше проаналізовані положення, а також сформульовані нові наукові висновки, які запропоновані автором особисто і виснесені ним на захист.

Структура дисертаційної роботи вдала і обумовлена, перш за все, метою і предметом дослідження. Вона складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 269 сторінок, з них основного тексту 157 сторінок. Список використаних джерел нараховує 157 найменувань.

Аналіз змісту опублікованої анотації засвідчує її відповідність основним положенням, які викладені в тексті дисертації. Анотацію та текст дисертації оформлено відповідно до вимог, встановлених Міністерством освіти і науки України.

З аналізу змісту тексту дисертації офіційним опонентом вбачається дотримання здобувачем вимог академічної доброчесності в повному обсязі.

Дисертаційне дослідження Костенка О. В. містить посилання на згадані автором у тексті джерела інформації в разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; автором дотримано вимоги норм законодавства України про авторське право; надано повну і достовірну

інформацію про результати наукової діяльності, а також методики дослідження.

У рецензованій дисертації не виявлено ознак академічного плагіату, само плагіату, фабрикації, фальсифікації та інших порушень, що могли б поставити під сумнів самостійний характер виконаного дисертаційного дослідження.

Водночас, не вдаючись до глибинної деталізації позитивних характеристик роботи в цілому, слід відзначити, що дисертація містить окремі дискусійні положення, які потребують додаткової аргументації чи роз'яснення здобувачем під час прилюдного захисту та щодо яких рекомендується врахування зауважень офіційного опонента в разі продовження дисертантом подальших наукових розвідок з тематики дисертації.

1. Зважаючи на назву дисертаційної роботи «Правове забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг», досить дискусійним та таким, що виходить за межі дисертації є авторське визначення об'єкта дослідження, як суспільних відносин у сфері електронних довірчих послуг, (с. 28 дисертаційної роботи). У зв'язку з цим під час публічного захисту дисертаційної роботи потребує додаткового уточнення позиція дисертанта щодо кола цих суспільних відносин, які охоплюються предметом проведеного дослідження.

2. На сторінці 31 дисертаційної роботи Костенко О. В. зазначає, що ним уперше було запропоновано створення та надано визначення Державного цифрового довірчого центру, а також запропоновано доповнити цим суб'єктом суб'єктний склад учасників відносин, які врегульовані Законом України «Про електронні довірчі послуги». Зазначені положення наукової повизини мають досить узагальнену форму викладу, хоча детально були розвинуті дисертантом у підрозділі 3.3. при формулюванні пропозицій з удосконалення законодавства України про електронні довірчі послуги. Від так, потребує свого уточнення під час

публічного захисту наукова позиція Коостенко О. В. щодо визначення правового статусу, форм та інструментів діяльності Державного цифрового довірчого центру.

3. Формулюючи на сторінці 37 дисертації визначення понять «сфера електронного підпису» та «сфера електронних довірчих послуг» у взаємозв'язку з дослідженням поняття «інформаційна сфера», дисертант не вказує яким чином співвідносяться зміст і структура цих понять. Відповідь на це питання може посилити наукову складову публічного захисту дисертації та бути одним з напрямів для подальших наукових досліджень у контексті удосконалення механізму правового забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг.

4. Потребує свого уточнення під час публічного захисту наукова позиція Коостенка О. В. щодо співвідношення понять «правове регулювання у сфері надання електронних довірчих послуг» та «правове забезпечення у сфері надання електронних довірчих послуг» в аспекті визначеного у дисертації предмета дослідження. Адже, досліджуючи на сторінках 107 – 146 дисертації проблематику правового регулювання у сфері надання електронних довірчих послуг за законодавством України, дисертант оминув вирішення вказаної наукової проблеми.

5. Ґрунтовно досліджуючи на сторінках 164 – 172 дисертаційної роботи закріпленій в нормах законодавства України підхід до визначення юридичної відповідальності за правопорушення у сфері електронних довірчих послуг, О. В. Коостенко визначає широкий перелік підстав для застосування заходів державного примусу за прояв протиправної поведінки у цій сфері. Натомість, щодо визначення видів, розмірів та процедур застосування санкцій за правопорушення у сфері електронних довірчих послуг, дисертант обмежується вказівкою про необхідність визначення їх законом. Водночас, вирішення на сторінках окресленої проблеми могло б істотно збагатити результати проведеного дослідження.

Загалом оцінюючи підготовлену Костенко О. В. дисертаційну роботу, можемо констатувати, що дисертант досяг поставлену мету у проведеному дослідженні. При цьому, висловлені зауваження та рекомендації щодо подальших наукових розвідок проблематики правового забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг, істотно не впливають на її наукову цінність, теоретичне і практичне значення дисертації для сучасної науки інформаційного права.

Таким чином, дисертація О. В. Костенка на тему: «Правове забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг» відповідає за своїм змістом, науковими результатами, новизною та іншими показниками, п. 10 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 р. № 167 і надає підстави стверджувати, що її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

Доктор юридичних наук, доцент,

доцент кафедри інтелектуальної власності

та інформаційного права

Інституту права Київського національного

університету імені Тараса Шевченка

О.А. Заярний

